

AHMED EŞ-ŞÂYİB'İN “EL-ÜSLÛB” ADLI ESERİ ÖZELİNDE BELÂGATTA İHYA

Rhetorical Elevation in Ahmed Eş-Şâyib's Work, “EL-Üslûb” (The Style)

Cüneyt MARAL*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	29.04.2020
Kabul Tarihi:	09.12.2020
Yayın Tarihi:	25.12.2020

Özet

Sözün gücünü ve tesirini etkin bir şekilde kullanan Arap toplumunun kimliği haline gelen Belâgat, geçmişten itibaren bu toplumda yer edinmiştir. İslâm öncesinde şair ve hatiplerin yarıştığı panayırarda halkın teveccühüne mazhar olan şairler, zaman zaman olağan üstü güçlere sahip kişiler olarak algılanmıştır. Kur'an da indigi topluma bu toplumun kodlarında yer edinen belâgat yüklü ifadelerle hitap ederek onları aciz bırakmıştır. Bu şekilde belirli bir topluma özgü olan belâgat, Kur'an'ın evrensel boyutu ve İslâm'ın geniş kitlelere yayılmasıyla yeni bir evreye geçmiştir. Bu evrede belâgat daha çok i'câz ile anılır hale gelmiştir. İslâm'ı benimsemiş olan toplumların Kur'an'a yönelik ilgi ve alakaları Kur'an eksensiz ilimlere yönelmiştir. Belâgat da bu teveccühten nasibini almış, önde gelen çoğu İslâm âliminin çalışma alanı haline gelmiştir. Bu aşamada belâgat, sözlü yapıdan yazılı ve normatif bir yapıya bürünmüştür. Ardından uzun bir süre belâgat, telif edilen eserlerde şerhler, haşiyeler ve telhisler şeklinde işlenmiştir. Belâgatte süregelen bu durum ilk dönemlerde ve orta çağda pek eleştiri konusu olmamıştır. Ancak “Batı” diye tavsif edilen bloğun iktisadi açıdan güçlenerek modernizm adıyla dünyada yeni bir güç dengesini oluşturması ve müşkil konulara hasredilmesi, felsefe, kelam ile mantık gibi ilimlerin etkisinde kalıp uzun bir süre boyunca durağanlaşması; bir de sadece atomik yapıdaki cümle formlarını merkeze alıp; modern dönemde ortaya çıkan edebi olgulara bütüncül biçimde bir yaklaşım oluşturamaması gibi noktalar yer edinmektedir. Bu bağlamda bu tartışmaların hararetili bir şekilde yaşandığı yer olan Mısır'da yaşayan Ahmed eş-Şâyib de benzer mülahazalarla hareket edip belâgat alanında yeni bir yöntem oluşturma gayesiyle “el-Üslûb” adlı eserini telif etmiştir. Bu çalışmada bahsi geçen hususlar da göz önüne alınarak Ahmed eş-Şâyib perspektifinden belâgatte ihya hareketi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, İhya, Ahmed eş-Şâyib, Üslûb.

Giriş

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, cuneytmara21@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2935-6671>

Belâgat (البلاغة) ifadesi sözlükte, kullanıldığı cümleler ve türevleri itibariyle “ulaşmak, varmak, yakınlaşmak, fasih (açık/anlaşılır) olmak, ergenlik çağına gelmek, yeterli olmak, olgunlaşmak ve iyi bir seviyeye gelmek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹ Fesâhat (فصاحة) ifadesi ise belâgat kavramı izah edilirken ele alınan temel kavramlardan biridir. Hatta bazı tanımlamalarda belâgat “sözün fasih olma şeklidir” diye ifade edilmektedir. Fesâhat sözlük anlamı itibariyle “izhar etme, aydınlanma, ortaya çıkarma, ifade etmek istediğini hata yapmadan belirtme” şeklinde karşılanmıştır. Sözlük anlamları ve kullanım alanlarına bakıldığında belâgat ve fesâhat kavramlarının eş anlamlı ifadeler olduğu izlenimi uyanmaktadır. Hatta hicri IV. Asra kadar bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.² Ancak fesâhatta telaffuzu önceleyen, belâgatta ise hem lafzı hem manayı esas alan bir yön bulunması bu iki kavram arasındaki ince ayrım olarak ifade edilmiştir.³ Dolayısıyla belâgat daha kapsamlı olup tanımlamalardan da anlaşıldığı gibi fesâhatı kapsamaktadır.

Belâgat dilsel işlevlerin icra edilmesine yardımcı olmaktadır. Sözlük anlamında olduğu gibi dilin ifade etme veya ulaştırma görevlerini kolaylaştırmakta olup dil düzeninin mana ve lafız olgularını kapsamaktadır. Istilâhî anlamda ise Belâgat ile ilgili tanımlar çeşitlilik arz etmiştir. “Fasl ve vaslı birbirinden ayırt etme yetisine sahip olmak”, “mananın muhtelif vecihlerle/şekillerle aktarılması”, “kelâmın fazlalıklardan soyutlanması, muciz olması ve akla uzak olanı yakınlaştırması”, “mananın ve lafzın yarışması yani lafız kulağa ulaşmadan mananın kalbe ulaşmaya çalışması”, “kelâmın/sözün fasih olmakla birlikte muktezâ-i hâle uygun olması” ve “kişinin gönlünden geçeni, usandırıcı uzatmalar ve anlaşılmaz kısaltmalar yapmadan aktarması” gibi tanımlamalar, belâgat için dile getirilmiş olan başlıca tanımlardır.⁴ Belâgatte kelam, mütekellim vb. unsurlar etkin olarak kullanılan unsurlardandır. Tanımlardaki çeşitlilik tanımlayıcıların bu unsurların bir kısmını belâgate eşdeğer olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Belâgat beyân, bedi ve me’ânî olmak üzere üç ana bölüme taksim edilmiştir. Sözün duruma ve ortama uygun olmasını belirlemede etkili olan beyân, ortamı ve durumu (muktezâ-

¹ Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, Thk. Mehmed Mehdi Mahzumî-İbrâhîm Sâmirâî, Dâru ve Meketebetü'l-Hilâl, Beyrut, Tsz. IV, 421; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, Tsz., VIII, 419; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Abdu's-Sellâm Muhammed Harun, Dâru'l-Fıkr, Beyrut-Lübnan, 1399/1979, I, 302; Ebû Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-Sihâh*, Mektebetü'l-Lübnan, Beyrut, 1406/1986, s. 26; Belâgat kavramının “bulûğ” kavramıyla ilişkilendirilerek “ulaşmak; olgunlaşmak, ergenlik çağına varmak” gibi şekillerde anlamlandırılması anlam ve kip uyumsuzluğu nedeniyle eleştiriye tabi tutulmuştur. Bk: Hulusi Kılıç, “*Belâgat*”, *DİA.*, İstanbul, 1992, V, 380.

² Mâzın Mubârek, *el-Mucez fi Tarihi'l-Belâga*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, Tsz., s. 20

³ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *es-Sanâ'ateyn*, Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebû Fadl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Asriye, s. 6-7.

⁴ Ebû'l-Meâlî Celâlüddin el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belâga*, Thk., Behic Gazâvî, Dâru İhyâi'l-'Ulum, Beyrut, 1419/1998, s.13; el-Askerî, *es-Sanâ'ateyn*, s.14; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve'l-Tebyîn*, Thk., Abdu's-Selâm Muhammed Hârun, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, Tsz., I, 88; Ahmed b. Muhammed b. Abdurabbih el-Endülîsi, *el-'İkdu'l-Ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz., II, 122-123; Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin er-Râzî, *Nihayetu'l-'İcaz fi Dirâyeti'l-'İcaz*, Thk., Nasrullah Hacımüftüoğlu, Daru's-Sadr, Beyrut, 1424/2004, s. 31; Mâzın Mubârek, *el-Mucez fi Tarihi'l-Belâga*, s. 15; Halil Akçay, *Endülüstü Edip ve Şair İbn Zeydün ve Divânı*, Seyda Yay., Diyarbakır, 2018, s. 186.

i hâli) göz önüne alarak bir manayı, o mananın net bir şekilde aktarımını sağlayacak şekilde farklı yollarla ifade etme sanatı olarak tanımlanmıştır.⁵ Cümleler düzgün ve akıcı bir şekilde peş peşe gelirse, hitabet olur, muhatabın ruhuna tesir eder. Adeta onu büyüler. “ إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ

لِسِحْرًا ”*Muhakkak hitabetin bir kısmı büyüleyicidir*”⁶ Hadis-i şerifi bu noktaya işaret etmektedir.

Sözcüklerin uygun bir şekilde yan yana dizilişi görsel güzelliği arz ettiği gibi, sözcüklerin telaffuzu da duyuşsal bir hazzı ortaya koymaktadır.⁷ Dolayısıyla beyan sihre eşdeğer tutulmuştur. Bedi’ ise muktezâ-i hâle ve mananın açıklığına delalet edecek şekilde kelâmı/sözünü süsleyip güzelleştirme yollarını belirleyen ve bunun usul ve esaslarını ortaya koyan ilim olarak tanımlanmıştır.⁸ Me’ânide ise söylenen sözdeki amaç hedeflenerek sözün ortama ve duruma uygun olması hedeflenmektedir. Dolayısıyla me’ânî sözün muktazâ-i hâle uygun olmasını sağlayan usul ve kaideleri belirleyen ilim olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan belâğatin bu alanı, cümlelerin kurulumu ve etkileyciliğini konu edinir.⁹

Edebiyat alanının mütedavil ifadelerinden olan (اسلوب) “*Üslûb*” ifadesi ise sözlükte “bir şeyi diğerinden ayırma”, “yol”, “yön”, “kibirlenmek”, “aslan boynu” ve “sanat” gibi manalarda kullanılmıştır¹⁰ İlk çağlardan beri tartışılan ve pratikte kullanılan bu kavramın ıstılâhî anlamda sınırları net bir şekilde çizilememiş ve ortak bir tanım üzerinde ittifak edilememiştir.¹¹ “*Üslûb*” ifadesi bir edebiyat terimi olmakla birlikte belâgat ile ilgili kavramları ifade etmek için ön ek olarak kullanılagelmiştir.¹² Arap Edebiyatı açısından üslûb ifadesi, ilk dönemlerde edebî formlardaki şekilsel uyum ve bu uyumun belâğatin diline yansımaları olarak ifade edilmiştir. Belâgat alanı içerisinde değerlendirilen Kur’ân’ın i’câz yönü diğer açıdan onun eşsiz edebî üslûbu olarak değerlendirilmiştir.¹³ *İ’câzu’l-Kur’ân* adlı eserinde bu çerçevede üslûb kavramını kullanan Bâkîllânî (ö. 403/1013) üslûbu yazar ya da şairin izlediği ve onlara özgü anlatım yolu olarak tavsif etmiştir. Ona göre Kur’ân’ın eşsiz nazmı, muhteşem telifi ve belâğattaki üstün mevkiî ona özgü Üslûbu olmakla birlikte hatip ve şairleri aciz bırakan yönüdür.¹⁴ Abdu’l-Kâhîr el-Cürçânî (ö. 471/1078-79) ise üslûb ifadesini, nazm türünün bir kısmı ve nazmı icra etme yolu olarak tanımlamıştır. Cürçânî’ye göre şair bu yolu izleyerek

⁵ Bedreddin İbn Malik İbn Nâzır, *el-Misbâh fi’l-Me’ânî ve’l-Beyân ve’l-Bedi’*, Thk., Hüsnî Abdulcelil Yûsuf, Mektebetu’l-Adab ve Metbatauha, Tsz. 103; Eymen Emin Abdülgani, *el-Kâfi fi’l-Belâga*, Dârau’t-Tevkifiyye, Kâhire, Tsz., s. 41.

⁶ Buhârî, Nikâh, 5146.

⁷ Mustafa Keskin, “*Kur’ân’ın İcâzına Dair İlimler ve Sekkâkî’nin ‘Miftâhu’l-Ulûm’ Adlı Eserinin Tahlili*”, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. 3, sy. 4, s. 101.

⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh fi’l-Ulûmi’l-Belâga*, s. 317.

⁹ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhîru’l-Belâga*, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut, Tsz., s. 46.

¹⁰ Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin es-Suyûtî, *el-Müzhîr fi’l-Ulûmi’l-Luga ve Envâihâ*, Thk., Fuâd Ali Mansûr, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998, II, 125; Muhammed Abdurrauf el-Menâvî, *et-Tevkîf ‘alâ Mühimmâti’t-Te’ârîf*, Thk., Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru’l-Fıkr, Dımaşk, 1410/1990, s. 411.

¹¹ Celalettin Divelekci, “*Tarihsel Süreç İçerisinde Üslûba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi I*”, AÜİFD, Sy. II, s. 118.

¹² Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, Dâru’l-Kalem, Dımaşk, 1416/1996, I, 51, 52, 53.

¹³ Ali Hâcî Hânî, “*el-Üslûb ve’l-Üslûbiyye ve ‘Anâsıru’l-Üslûbi’l-Edebî min Menzûri’l-Kur’âni’l-Kerim*”, İzâatu’n-Nakdiyye, 1971/1391, sy. 8, s. 78.

¹⁴ Ebu Bekr Muhammed b. Tayîb b. Muhammed b. Ca’fer b. Kasım Bakîllânî, *İcâzu’l-Kur’ân*, Thk., Seyyid Ahmed Sakr, Dâru’l-Me’ârif, Kahire, Tsz., s. 35.

kendine özgü tarzı oluşturur. Diğerlerinin bu şairi örnek almasını da "ihtiza" kavramıyla nitelmiştir.¹⁵ Arapların üslûbu, terkiplerin örüldüğü veya döküldüğü kalıplardan ibaret saydığını belirten İbn Haldun (ö. 808/1406) bu kavramın irab, belâgat ve aruz alanlarının dışında şiir sanatıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Yine o, üslûbü zihinsel bir form olarak tavsif etmiştir.¹⁶ Mısırın son dönem edebiyatçılarından Ahmed Hasan Zeyyât üslûbün şair ya da kâtibin sözcükleri tercih etme ve cümle oluşturma yolu, olduğunu belirtmiştir.¹⁷ Ahmed eş-Şâyib ise edebi anlamda üslûb kavramını "*edibin duygu, düşünce ve hayal gücünü, aktarma ya da ortaya çıkarmasına yardımcı olan araç*" olarak tanımlamıştır.¹⁸

Söz konusu kavram, Türkçede eda, biçem, stil, ifade tarzı ve anlatış yolu gibi ifadelerle dile getirilmektedir. Bu kavram her sanatçı veya edibin duygu ve düşüncelerini ifade etme biçimi, anlatış yolu; başka bir ifadeyle zihinde doğan buluşun düzenlendikten sonra ortaya konulma tarzı, şeklinde tanımlanmıştır. Bu doğrultuda üslûb, yazarın esere attığı imza olarak ifade edilebilir. Nitekim "üslûb-i beyan aynıyle insandır" ifadesi de bu hususa işaret etmektedir.¹⁹ Batı edebiyatında ise üslûp, "kalem" anlamındaki Latince stylus kökenli style terimiyle karşılanmasına bağlı olarak "insanın kendini yazıyla dile getirme biçimi" diye tanımlanmıştır. Üslûpla ilgili en eski veriler kadim Yunan'ın retorik ile ilgili eserlerinde görülmektedir. Kalabalıkları ikna etme vasıtalarından biri sayılan üslûb, hitabet (belâgat/retorik) ilmi içinde özellikle duruma ve konuma uygun kelime ve tabir seçimiyle ilgili bölüm altında ele alınmıştır. Aristo'nun Retorika'sının üçüncü bölümü ve Quintilianus'un Institutio Oratoria'sının (Nüzümü'l-hatâbe) sekizinci bölümü etkili hitabetin bir yolu sayılan üslûb konusuna ayrılmıştır. Batılı filologlar, üslûba dair bilgi ve kültürü Aristo ve Quintilianus'tan devralarak, üslûbu aşağı (basit), orta (vasît) ve yüksek (sâmî) olmak üzere üçe ayırmışlardır. Bunların en karakteristik örnekleri de Latin şairi Publius Maro Vergilius'un (m.ö. 70-19) şiirlerinde bulmuşlardır. Vergilius'un üslûb yönündeki etkisi XVIII. yüzyılın sonlarına kadar başta şiir ve tiyatro olmak üzere bütün edebiyat türlerinde sürmüştür. Bu asrın sonlarından itibaren romantizm hareketinin yayılmasıyla üslûbun, yazarın tabiatından ayrılmaz bir parça olduğu ilkesi benimsenmiştir. Modern zamanlarda ise üslûp yazarın dil malzemesinden yaptığı özgün seçim ve tercihler şeklinde algılanmıştır. Ayrıca Sanat eserlerinde üslûp özelliklerini incelemeyi amaçlayan ve "stylistique" (üslûb bilimi) adı verilen bilim 1950'lerden itibaren edebiyat alanında bağımsız bir dal haline gelmiş, Charles Bally, Léo Spitzer, Gaston Bachelard, Roland Barthes, Michot gibi filologlar tarafından esasları ortaya konulmuştur.²⁰

¹⁵ Ebû Bekr Abdükâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilu'l-İcâz*, Thk., Muhammed et-Tencî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabi, Beyrut, 1415/1995, s. 338.

¹⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukkadimetu İbn Haldûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1421/2001, c. I, 786.

¹⁷ Ahmed Hasan Zeyyât, *Diğâ'un 'ani'l-Belâga*, 'Âlemi'l-Kutûb, Kahire, 1387/1967, s. 70.

¹⁸ Şâyib, *el-Üslûb Dirâsetün Belâgiyetün Tahliliyetun li Üsûli'l-Esâlibi'l-Edebiyeti*, Mektebetu'n-Nehdetu'l-Mısıriye, Kahire, 1411/1991, s. 12.

¹⁹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Yedi Gece Kitapları, İstanbul, 2001, s. 446-447.

²⁰ İsmail Durmuş, *"Üslûp"*, DİA., İstanbul, 2012, c. 42, s. 383.

Aktarılan tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla Edebiyat alanının mütedavil kavramlarından olan üslûb farklı kültürlerde farklı tanımlarla ifade edilse de genel olarak yazarın yazma stili ve biçemi olarak algılanmıştır. Bunun yanında Mısır'ın son dönemlerde yetiştirdiği âlimlerden olan Ahmed eş-Şâyib ise, “*el-Üslûb Dirâsetün Belâgiyetün Tahlîliyetun li Üsûli'l-Esâlibi'l-Edebiyeti*” adlı eseri kaleme alarak, Üslûba belâgat alanını içerecek yeni bir anlam yüklemiştir. Nitekim Şâyib, İhya hareketlerinin ve son dönemlerde meydana çıkan yeni ilim alanlarının etkisiyle yukarıda tanımlanan klasik anlamdaki belâgatın günün ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun olduğunu belirtip psikoloji, müzik vb. alanları da içine alan “Üslûb” başlığı altında yeni bir belâgat tanımı yapmaya çalışmıştır. Bu minvalde bu çalışmada Ahmed eş-Şâyib'in “el-Üslûb” adlı eserinden hareketle belâgat alanındaki yeni yaklaşımı analiz edilecektir. Bu bağlamda konuyu sağlam bir zeminde irdeleme amacıyla belâgatın tarihsel seyri ve geçirdiği devinimlere değinilecektir. Aynı amaçla İhya hareketlerinin İslami ilimlere ve özellikle belâgate yansması da tahlil edilecektir.

1. Belâgatın Tarihi Seyri

İnsanları diğer varlıklardan ayıran en önemli meziyetlerden biri olan konuşma/söz, insanların iletişimde büyük rol oynamıştır. İster sözlü olsun ister yazılı, konuşmanın/sözün gücü her alanda kendisini göstermektedir. Konuşma dilinin hatipten kaynaklanan jest ve mimik gibi meziyetlere sahip olması yazı dilinde belli bir dizaynı gerektirmiştir. Sanatlı söylemlerin gelişiminde iki dil formundaki farklılıkları telafi etme dürtüsünün bir de hatibin söylemi yanında psikolojik durumunu yansıtmaya gayesinin etkili olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Arap yarım adasının coğrafi, siyasi ve sosyal yapılarının sonucu olarak oluşan edebî ve psikolojik atmosfer belâgatın ortaya çıkışına neden olarak dile getirilmektedir.²¹

Bu bağlamda Arap dilindeki ilk belâgat çalışmalarını, İslam'ın zuhurundan yaklaşık bir buçuk asır öncesine kadar geri götürenler olmuştur. Bu görüşte olanlar bu çalışmaların ilk örneklerinin şiirler, kasideler ve hutbeler tarzında sözlü olarak irat edildiğini ifade etmişlerdir.²² Belâgatın ıstılâhî anlamındaki “meleke” olgusundan hareketle, henüz ilim haline gelmeden önce şair, yazar ve hatiplerde hatta toplumun genelinin kendiliğinden sahip olduğu bir yeti olarak var olageldiği dile getirilmiştir. Nitekim bu kanaatte olanlar “O insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti”²³ ayetinden hareketle belâgatın ilk evresini insanda var olan yetiyle başlatmışlardır.²⁴

Belâgat tarihini cahiliyenin erken dönemlerine kadar götürenler de vardır. Bu görüşü savunanlar şair ve hatiplerin hakemli şiir yarışmalarına katılımlarını da delil olarak öne sürmüşlerdir. Bu dönem, dilsel zevke dayalı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde

²¹ Mustafa Kırkız, “Araplarda İlk Belâgat Kıvılcıkları”, Uluslar Arası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Elazığ, 2016, s. 1891.

²² Mustafa Kırkız, *Araplarda İlk Belâgat Kıvılcıkları*, s. 1891.

²³ er-Rahmân 55/3-4

²⁴ Kılıç, “Belâgat”, V, 380.

dilsel kaideler olgunlaşmamakla birlikte, muhatapta uyandırılan hoş seda temel gaye olmuştur.²⁵ Cahiliye dönemini edebiyat tarihi açısından ele alan Corci Zeydân (1861-1914) ise bu dönemi iki bölüme ayırmıştır. Cahiliye döneminin ilk evresini Arapların ortaya çıkışından miladi V. yüzyıla kadar götüren Zeydân, çeşitli varsayımlarda bulunarak Babil ve Amelikâ gibi toplumların Arapların ataları olduğunu ileri sürerek; bu dönemde medenî yaşamın önemli ölçüde geliştiğini belirtmiş, aynı ölçüde yazınsal alanın da geliştiğini ifade etmiştir. Ancak zamanla bu otoritelerin dağılmasıyla göçebe bir hayatın ve kabileciliğe dayalı bir yaşam sitilinin benimsendiğini dolayısıyla kültürel açıdan yazınsal alanın gerilediğini belirtmiştir. Ona göre Cahiliyenin ikinci aşaması olan V. yüzyıldan sonraki aşamaya ait bilgiler ise daha belirgin olup, fasih Arapçanın kullanıldığı şiir ve nesir türü yazınsal parçalardan oluşmaktadır.²⁶ Bu tarihsel sınıflama Belâgat Tarihine de teşmil edildiği takdirde belâgat açısından da bu dönemi aynı şekilde ikiye ayırmak mümkün olacaktır.

Belâgatin gelişim seyrinde icâz ve ihtisâr önemli olgulardan sayılmaktadır. Özellikle cahiliye döneminde Arap dili icâz ile karakterize olmuştur. Araplar, imkân buldukça ve mahzufa işaret eden deliller eşliğinde ifadeleri kısa tutma konusunda hırslı davranmışlardır.²⁷ Bunun yanında onlar ifadelerinin özlü olmalarına önem vermekle birlikte ibarelerinin içeriklerine de dikkat etmişlerdir. Ayrıca sadece kelime ve cümlelerin anlamını değil işaret ve delaletlerini de göz önüne almışlardır. Buradan hareketle ibarelerdeki icaz ve ihtisar rastgele olmayıp, anlam, yapı, işaret ve delaletlerin de dikkate alınarak kullanıldığı birer olgu olarak ifade edilebilir. Belâgat içerikli kullanımların genel hatlarıyla dil yapılarının çoğunda yer edinmesinin de bu bağlamda bahsedilen yetiye işaret ettiği dile getirilmiştir.²⁸ Dolayısıyla bu dönemde belâgatin icaz olarak tezahür ettiğini ifade etmek mümkündür.

Bu dönemde icâz etkili olmakla birlikte belâgatin kinaye, teşbih, istiare vb. üslûbları da kullanılmıştır. Öyle ki şiirler, belâgatin bu üsluplarıyla süslenir hale gelmiştir. Böylece şiirlerin seçilen lafızları, dakik manaları ve etkileyici formlarıyla harika sanat eseri haline gelmiştir.²⁹ Kur'ân'ın Arapların fesahat ve belâgatinin inceliklerine temas eden üslûbuyla inmesinden sonra belâgat alanı (العجز) icâz yönüyle ivme kazanmaya başlamıştır. Özellikle Kur'ân'ın muarızlarına kendi üslup ve muhteva gibi meziyetleri üzerinden "Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sure getirin ve Allah'tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın."³⁰ ayetinde olduğu gibi meydan okuması bu aşamadan sonra belâgatin icâz ile eşdeğer görülmesine vesile olmuştur. Belâgatin icra edicileri olan şairlerin şiirlerinde genellikle şarap, içki vb. ahlaksızlık içeren muhtevalar işlenirken, Kur'ân'ın nüzulüyle belâgatin işlendiği muhtevada da yenilik yaşanmıştır. Artık belâgat aşkın ve yüce amaçlara

²⁵ Mustafa Kırkız, *Arap Belâgat İlminin Tarihi, ve Gelişim Aşamaları*, Beyan Yay., İstanbul, 2014, s.15.

²⁶ Corci Zeydân, *Târîhi'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, Müessesetü'l-Hindâvi, Kahire, Tsz., s. 35-37.

²⁷ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhteseru fi Tarihi'l-Belâga*, Daru Garib, Kahire, 1422/2001, s. 7.

²⁸ Mustafa Kırkız, *Arap Belâgat İlminin Tarihi, ve Gelişim Aşamaları*, s. 17.

²⁹ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhteseru fi Tarihi'l-Belâga*, s.7.

³⁰ Yunus, 10/38.

hizmet etmeye başlamıştır. Hz. Peygambere isnâd edilen hadis rivayetlerinin dilsel yapıları da belâgat açısından önem arz etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber'e dayandırılan “*Ben Arapların en fasihiyim zira Kureyşliyim ve Sa’d b. Bekr kabilesinde yetiştim*”³¹ şeklindeki rivayetten hareketle hadislerin genel itibariyle dil, özelde belâgat alanına etkide bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak hadisler genel itibariyle dilbiliminin sözcük bilim alanında kullanılmıştır. Bunun dışındaki dil alanlarında hadislerin etkisi az olmuştur.

Tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan Basra, Küfe ve diğer dil ekollerin belâgat alanı dışındaki dilbiliminin diğer alanlarına ağırlık vermeleri belâgat alanının gelişimine katkılarını sınırlı kılmıştır. Buna karşılık kelim alanıyla ilgilenen âlimlerin, bu alana katkısı daha fazla olmuştur. Nitekim Mutezile ve Eş’ârî mezheplerine mensup olanların Kur’ân’ın i’câz vechi üzerine karşılıklı çekişmeleri ile “sarfe” ve “nazm” gibi teorileri geliştirmeleri, bu belâgata ivme katmıştır.³² Özellikle bu kelamî mezhepleri benimseyenlerin tefsirlerine, belâgati uygulamaları bu ivmeyi artırmıştır. Her ilimde olduğu gibi Belâgat ilminde de zamanla çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Belâgat, ilk dönemlerde “Nahiv”, “Edebiyat”, “Lugat”, “Tefsir”, “Tefsir Usulü” ve “Fıkıh Usulü” içerisinde işlendiği halde, daha sonra müstakil bir ilim haline gelmiş, Hicri IV-VI yy. Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) ve onları izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmiştir.³³ Özellikle Sekkâkî’nin el-Miftâh adlı eserinin üçüncü bölümünü, belâgat alanına tahsis etmesi ve söz konusu bölümde belâgati derli toplu ve farklı bir üslupla sunması; bu alanda çalışma yapanların bu eser üzerinden hareket etmelerinde etkili olmuştur. Nitekim Kazvîni (ö. 739/1338), Sekkâkî’nin adı geçen eserine yönelip, ilkin üçüncü bölümünü kendi özgün üslubuyla “Telhis” adıyla özetlemiş, ardından bu eserini yeterli görmeyip bu eserine “el-İdâh” adlı bir şerh yazmıştır. Bahsi geçen bu eserler klasik belâgat alanında çok etkili olmuştur. Öyle ki bu alanda yapılan çalışmalar bahsi geçen eserlerin şerhi ve özeti mesabesinde olup modern döneme kadar yapılan belâgat tartışmalarında etkili olmuştur.³⁴ Modern dönem diye adlandırılan dönemde ise ihya hareketleri İslami ilimlerin diğer alanlarında etkili olduğu gibi belâgat alanında da yeni yöntem ve metot arayışlarına vesile olmuştur.

2. İslâmî İlimler ve İhya Hareketleri

Tarihi devinimlerin etkisiyle dünyada meydana gelen denge değişimleri İslami ilimler alanına da etki etmiştir. Özellikle yeni dünya düzeninde “Batı” diye tavsif edilen, ekonomik siyasal ve toplumsal değerler üreten güç odakları ürettikleri bu değerler ile diğer değerleri tartışma zeminine çekme fırsatı bulmuşlardır. Sadece bahsi geçen güç odakları değil diğer değerleri özümseyen toplumlarda da yükselen güç odaklarına karşı kendini sorgulama veya var olan durumdan kurtulmak için değerlerini sorgulama; kimi zaman tartışma zeminleri

³¹ Hüseyin b. Mes’ud el-Begavi, *Şerhu’s-Sünne*, Thk., Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Zehir Şaviş, el-Mektebetu’l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983 IV, 202.

³² Zafer Kızıklı, “*Arap Dili Belâgat Bilimine Kurumsal Bir Yaklaşım*”, İslâmî Araştırmalar, 2013, c. 24, sy: 1, s. 18-19.

³³ Nusrettin Bolelli, *Belâgat Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2018, s. 18.

³⁴ Münir Muhammed Halil Nidâ, *et-Tecdîd fi ‘Ulûmi’l-Belâga fi ‘Asri’l-Hadîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Melik Abdu’l-Aziz Üniversitesi, Mekke, Tsz., s. 2.

meydana gelmiştir. İslam dünyasının değerler ve prensipleri de bu tartışmadan nasibini almıştır. Değerlerin kaynağı olarak görülen İslami ilimler bu tarzdaki tartışmaların merkezinde yer edinmiştir. Batı uygarlığının aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi, hümanizm, sekülerizm ve demokrasi sacayağı üzerine kurulu; insanı hakikatin tek ölçüsü kılan ve vahye dünya görüşünde fonksiyoner bir yer vermeyen; akli Tanrı'dan ve kutsal prensiplerden bağımsız gören; kurtuluşu dinde değil bilimde arayan, insan biçimci insan merkezci batının ürettiği bu değerler sistemi "modernizm" ifadesi ile karşılanmakta olup, üç yüzyıldan fazla bir süredir İslâm âlemini etkilemektedir.³⁵

Bu süreçte en radikal değişim geleneksel din anlayışında meydana gelmiştir. Modernizmin en önemli unsuru olarak tavsif edilen akılcılık akımının önemli bir sonucu da Kitab-ı Mukaddes'in konumuyla (otoritesiyle) ilgili kayda değer değişimdir. Önce tabiat kanunlarına göre hareket eden sınırlı Tanrı, sonrada bu sınırların aşıldığını anlatan çok sayıdaki irrasyonel (!) Eski ve Yeni Ahit pasajlarının daha makul çerçevede sunumu yapılamaya çalışılmıştır. Bu çerçevedeki faaliyetler İslam âlemini de etkilemeye başlamış, modernleşme hareketleri bir tür dini hareket olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁶ Değişime karşı direnenler klasik düşünce nokta-i nazarından meseleye yaklaşmış ve mevcut durumu bu açıdan okuyup çözmeye çalışmıştır. Gelenekçiler denen bu kesim klasik düşüncenin hala felsefi ve ilmi geçerliliğini devam ettirdiğini dolayısıyla mevcut sorunları çözme potansiyeline sahip olduğu iddiasında bulunmuşlardır.³⁷ İhya hareketlerini esas alanlar ise dini prensipleri temel alarak İslam'ın içeriden modernizasyonunu hedeflerken, aynı ilkeyle yola çıkıp Avrupa'nın siyasi ve ekonomik formlarında laik ve milliyetçi duyguların ön planda olduğu bir modernizasyonu önerenler de olmuştur.³⁸ Bu doğrultuda bu tartışmaların yöneldiği ilk ve temel alan Kur'an ve onunla ilgilenen ilimler olmuştur. İhya hareketlerine kapılanlar Kur'an'ın içten içe yeni bir yorumlama süzgecinden geçirilerek donuk vaziyette olan Müslüman toplumların ilerleme çarkına katmayı hedeflemişlerdir. Böylece İslami ilimlerden tefsir, ihya hareketlerinin ana konusu haline gelmiştir.

Diğer İslami ilimlerde de hedef Kur'an'a hizmet etmek olduğu için yenilik faaliyetlerinin yönü bu ilimlere de yönelmiştir. Bu bağlamda nahiv ilmi özelinde ve Arap dili genelinde, klasik dönemde bu alandaki çalışmaların, öğretici ve pratik olmaktan uzak bir boyuta sahip olduğu ve teorik düzeyde kaldığı kanaati oluşmuştur. Yine modern dönemde, nahivcilerin kelam ve usul âlimlerinin tartışmalarından etkilenmeleri neticesinde tevil ve nahvi yorumları teorik boyuta kaydırıldığı, böylece pratik ve teorik konuların birbirine karıştığı şeklindeki eleştiriler de dile getirilmiştir. Bunun neticesinde dilin felsefi boyutu gelişmiştir.³⁹ Bu eleştirilere ek olarak, bu aşamada yazılan eserlerin şerh ve haşiye türlerinde olup toplumun yararlanacağı

³⁵ İsmail Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2010, s. 15.

³⁶ Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.16.

³⁷ M. Mansur Hashemi, *İslami Entelektüalizm Ali Şeriatî'den Mustafa Melikayn'a*, Çev., Abuzer Dişkaya, Mana Yay., İstanbul, 2016, s. 8.

³⁸ Albayrak, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, s.28.

³⁹ Şahin Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*, İlahiyat Yay., Ankara, 2019, s. 228; Şahin Şimşek, "Modern Dönemde Pratik ve Pedagojik Olarak Arap Gramerini Kolaylaştırma Çalışmaları", *AlBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, C. 6, Sy. 11. S. 154-182.

eserler olmaktan uzak olduğu, derin analizlerin yer aldığı üst seviyede dil bilimcilere hitap eden dil felsefesi boyutunda yer aldığı gibi eleştiriler de sıralanmıştır. Bu süreçte Modernitenin getirilerinden sayılan pedagoji, psikoloji vb. ilimlerin gelişmesiyle dil alanında da ihya hareketleri baş göstermeye başlamıştır. Şimşek'in belirttiği gibi "İbn Hişâm dışında M. 19. yüzyılın sonlarına kadar nahve hareketlilik getirecek herhangi önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak M. 19. yüzyılın sonları ile M. 20. yüzyılın başlarından itibaren Arap dünyasında bir uyanış rüzgârı esmeye başlamış, Arap dili ve edebiyatında da bir canlanma olmuştur. Bu dönemde, Arap gramerinde öğrenilmesi zorunlu olan tüm bilgilerin kısa ve sade bir şekilde anlatıldığı, bol örnek ve alıştırmaların olduğu okul kitapları ortaya çıkmıştır."⁴⁰ Böylece modern dönemde dile yaklaşım yeni bir boyut kazanmıştır.

Arap dili ve özellikle edebiyatı alanındaki ihya hareketlerinde Napolyon'un Mısır'a düzenlediği seferin etkili olduğu dile getirilmiştir. Memlûkler döneminde hilafetin merkezi olan Mısır, Osmanlıya geçtikten sonra da kısmen de olsa siyasi ve dini etkisini sürdürmüştür. Daha sonra buraya Napolyon tarafından düzenlenen sefer üç yıl sürmüş, beraberinde kalıcı etkiler bırakmıştır. Siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle bu sefer öncesi dönemde Arap edebiyatının çöküş içerisinde olduğu belirtilmiştir. Yapılan edebi çalışmalar şerh, haşiye ve takrirlerle bir döngüsellik içerisinde aynı dairede hareket etmeye başlamıştır. Her ne kadar kabulü mümkün değilse de bu sefer sonrasında hem içten eleştiri faaliyeti hem de sömürgecilerin oturtmaya çalıştığı düzen neticesinde edebiyat alanında ihya hareketleri başlamıştır. ⁴¹ Napolyon'un başta bilim akademisi olmak üzere açtığı bilimsel ve kültürel kuruluşlar ayrıca işgal ile birlikte Avrupalıların yaşam biçimleri ölçüsünde tiyatro, konser, vb. faaliyetlerin etkisiyle edebi anlamda yeni yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır. Batıyla yaşanan bu çok yönlü temas edebiyat alanındaki ihya hareketlerinin başlamasına vesile olmuştur.⁴²

Bir disiplin olarak büyük oranda Kur'ân'dan neşet eden ve Kur'ân eksenli çalışmalarla olgunlaşan belâgat da bu tartışmalardan nasibini almıştır.⁴³ Diğer alanlarda olduğu gibi modern diye tabir edilen dönemde de belâgatın gerek teori gerekse pratik alandaki varlığı veya yeterliliği tartışılmıştır. Özellikle geniş toplumsal kitlelere hitap etme yönü ve meal tarzı çalışmalara yansıtılamaması belâgat alanının tartışmaya konu olmasına vesile olmuştur. Ayrıca ortaya çıkan yeni edebi akım ve üslupların belâgat ile irtibatları araç ve amaç dengesi açısından uyuşumları da bu ilmin geçmişte kalan klasik bir ilim mi olduğu ya da günümüze bakan vecihlerinin bulunup bulunmadığı konusundaki tartışmaların alt yapısını oluşturmuştur. Özellikle belâgat alanında felsefenin ve mantık ilimlerinin etkisinin artması, bu alanın işkaller ve bu işkallerin çözümünü içeren ağır bir alana dönüşmesi de belâgatın ihyası için öne sürülen nedenlerin arasında sayılmıştır.⁴⁴ Bu bağlamda belâgat alanının

⁴⁰ Şimşek, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri* s. 228-229.

⁴¹ Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., Bursa, 2009, s. 41-52.

⁴² Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, s. 56-58.

⁴³ Ahmet Tekin, *Kur'ân'ın Dilbilimsel Yönü Vâhidî'nin el-Basit Adlı Tefsiri Bağlamında*, İlahiyat Yay., Ankara, 2018, s. 170.

⁴⁴ Nidâ, *et-Tecdid fî 'Ulûmî'l-Belâga fî 'Asri'l-Hadis*, s. 3

geçmişten günümüze felsefeyle iç içe olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Buna karşın belâgat alanıyla ilgili yenilik arayışlarını erken dönemlere hatta hicri III. yy. kadar götürülenler de olmuştur. Bu mülahazanın oluşmasında İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) dayandırılan "Muhakkak ki Yüce Allah ilmi, şiiri, belâgati diğer dönemlerin dışında belli bir dönemle sınırlandırmamış ve bunları diğer toplumların dışında bir topluma hasretmemiş, ancak bunları her dönemde bütün kulları arasında taksim etmiş ve her kadimi/eskiyi kendi asrında yeni kılmıştır." gibi ifadeler etkili olmuştur. Yine hicri VI yy.da İbn Bessam'ın (ö. 542/1147) dile getirdiği "Eğer müteahhirun dönemi âlimleri mutakaddimun dönemine ait kitaplarla yetinseydi ilmin çoğu zayi olur, edebiyatın eşsiz örnekleri yok olurdu" sözü, benzer arayışların tezahürüdür.⁴⁶ Bunun yanında belâgatte ihyayı savunanlar Suyûti'nin (ö. 911/1505) "*Belâgat ilmi olgunlaşmamış ve pişmemiştir*" şeklindeki sözünü neredeyse slogan haline getirmişlerdir. Bu aşamada ihya veya tecdid iddiasında bulunanlar bu ilmi olgunlaştırmayı hedeflediklerini dile getirmişlerdir.⁴⁷

Modern dönemde belâgat alanının öncülerinden sayılan Şevki Dayf, klasik belâgat anlayışının sözel formlarla ilgilendiğini, bu alandaki çalışmaların sözel formlarla sınırlı ve derinlemesine olmayan mukaddimeler hükmünde olduğunu dile getirmiştir. Ona göre, yapılan çalışmaların edebi eleştiri boyutunda ilerleme yerine; manadan yoksun lafız boyutuyla sınırlı kalması, Arap edebiyatının sağlamlığı ve topluma tesir etmesi açısından geride kalmasına neden olmuştur. Dayf belâgat alanındaki yenilik iddiasını şu şekilde dile getirmiştir: "Bizim önerdiğimiz yöntem edebi eleştiriye dayanmaktadır. Çünkü bu yöntemin dışındaki hiçbir yöntem meyve vermez ve sonuca ulaştırmaz. Aynı şekilde hiçbir fikir bu yöntemi uygulamadan öne çıkamaz ve ilerleyemez... Eleştiri yöntemi ile Arap dili ve belâgatinde noksanlığa neden olan asıl etkenleri ilmi ve ictimai unsurlara bağlı bir şekilde araştırmayı hedeflemekteyiz. Eski dönemlerde yazılanlar ise sadece dil tarihi açısından önemlidir. Aksi takdirde ortaya konulan yöntem geçmişte yazılanları aktarmadan öteye geçmeyecektir."⁴⁸ Dayf'ın tecdid iddiasında edebi eleştirinin yanında edebi zevk te ağırlığını hissettirmektedir. Nitekim ona göre edebi metinler duyguların ve ruhi devinimlerin tercümanıdır.⁴⁹ Aktarımlarından anlaşıldığı kadarıyla Dayf belâgat alanındaki tecdid önerisini edebi eleştiri ve edebi zevk üzerine inşa etmektedir.

Belâgat ile ilgili yenilik hareketinde Emîn el-Hülî de öne çıkan isimlerdendir. "Menâhîcu't-Tecdid fi'n-Nahvi ve'l-Belâgati ve't-Tefsiri ve'l-Edeb" adlı eserinde, isminden de anlaşıldığı gibi diğer İslami ilimlerin yanında belâgat alanında da tecdid olgusunu işlemeye çalışmıştır. Yine Hülî "Fennü'l-Kavl" adlı eserinde belâgatte tecdide ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir.⁵⁰ Hülî, mütekaddimin âlimleri ve onlardan sonra gelenlerin belâgat ilmini Nakdü's-

⁴⁵ Emîn el-Hülî, *Menâhîcu't-Tecdid fi'n-Nahvi ve'l-Belâgati ve't-Tefsiri ve'l-Edeb*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1380/1961, s. 95, 143; Şahin Şimşek, *Arap Belâgatinde Yenilikçi Yaklaşımlar (Emîn El-Hülî Örneği)*, Fecr Yayınları, Ankara: 2020, s. 37-38.

⁴⁶ Nidâ, *et-Tecdid fi 'Ulûmi'l-Belâga fi 'Asri'l-Hadîs*, s. 4.

⁴⁷ Hülî, *Menâhîcu't-Tecdid*, s. 127.

⁴⁸ Şevki Dayf, *Mukaddime li'd-Dirâseti'l-Belâgati'l-Arab*, Matbatu's-Sufûr, Kahire, 1339/1921, s.8

⁴⁹ Dayf, *Mukaddime li'd-Dirâseti'l-Belâgati'l-Arab*, s. 10.

⁵⁰ Emîn Hülî, *Fennü'l-Kavl*, Dâru'l-Kutûbi'l-Misriyye, Kahire, 1412/1992.

Şi'ir/şiir eleştirisi, San'atü's-Şi'ir/şiir sanatı ve Nakdi'l-Kelâm/söz eleştirisi şeklinde isimlendirdiklerini belirtmiştir. Erken dönemlerde alanda yazılan benzer başlıklı eserleri de buna delil olarak sunmuştur. Yine ona göre muteahhirün döneminde belâgat alanı bedî', beyân ve me'âni gibi isimlerle anılmaya başlayıp edebi zevki barındıran nakd/eleştiri boyutundan felsefe ve kelâm ekollerinin etkisiyle kaidelerle örülü edebi zevkten yoksun vasfi/tanımlayıcı boyuta geçmiştir. Bu bağlamda Hûlî, "tecdid/yenilik, kadimi/eskiyi iyice/derinlemesine araştırıp anlamak"⁵¹ ifadelerini kullanarak; bir nevi mutakaddimîn döneminin anlayışından hareketle, belâgatın tecdidini "Fennü'l-Kavl" diye tavsif ettiği belâgatın daha çok nakd/eleştiri boyutunu öne çıkararak edebî zevk ve selikayı kavramayı sağlayacak yeni yöntemi olarak sunmuştur.⁵² Bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla el-Hûlî, felsefî ve kelâmî ekollerin geniş işkâl ve problemlerinin belâgat alanına yansımış olduğunu ayrıca bu dönemlerin etkisiyle belâgatın nakd/eleştiri boyutundan vasfi/tanımlayıcı boyuta geçmiş olup ruha ve hissiyata hitap eden boyutunu yitirmiş olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla ona göre bir nevi bu ilmin aslından ilhamla yeni bir yöntem inşası gereklidir.

Daha önce de değinildiği gibi belâgatın edebi zevkten yoksun hale gelmesi de modern dönemde eleştirilen noktalardan olmuştur. Bunun yanında belâgatın cümle ile sınırlı kalması ve bütüncül bir yapıya sahip olmaması da eleştirilen konulardan olmuştur. Bu açıdan klasik anlamdaki belâgatın edebi yapılar karşısında yetersiz kaldığı vurgulamaktadır. Bu aşamada belâgat ile edebiyatın sınırları ve batının etkisiyle ortaya çıkan yeni edebi akımlara karşı belâgatın pozisyonu tartışmaya etki eden faktörlerdendir. Nitekim çalışmaya konu olan Şâyib'in de eleştiriye tabi tuttuğu ve eksik gördüğü yön budur. Bu bağlamda Şâyib "Arap belâgati ile ilgili teorik çalışmalar mütakaddimûn âlimlerince "me'âni", "beyân" ve "bedî" alanlarıyla sonlandırılmıştır. Bu bağlamda onlar, "Me'âni"de muttasıl veya munfasıl olması açısından cümleyi; "beyân" ve "bedî" de ise basit veya birleşik formları; mecâz, teşbih, kinâye, hüsn-ü ta'lîl, bir de bunları bağlantılı diğer konular açısından işlemişlerdir. Bu çalışmalar önemli olmakla birlikte Belâgat alanının asli ilkelerini yeteri kadar kapsamamaktadır. Çünkü İnşâ-î edebiyat sanatı, üslûb ve yöntem açısından aşama kaydetmiştir" ifadelerini kullanmıştır.⁵³ Bunları da göz önüne alarak belâgate yenilik iddiasında bulunanların eleştirdikleri ve ihyaya dayanak olarak sundukları bazı hususiyetleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

- 1) Sekkâkî ve sonrasında belâgat donuklaşmıştır.
- 2) Edebi zevkten yoksunlaşan belâgat normatif bilgileri barındıran kitaplarda topluma değil sadece belirli bir ilmi seviyedeki insanlara hitap etmektedir.
- 3) Bu dönemden sonra bu alanda yapılan çalışmalarda, diğer İslami ilimlerin bir kısmında olduğu gibi aşırı felsefî ve mantikî tahlil ve analizlere yer verilmiştir.

⁵¹ Hûlî, *Menâhîcu't-Tecdid*, s. 128.

⁵² Hûlî, *Menâhîcu't-Tecdid*, s. 93-95

⁵³ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 3.

- 4) Bu alanda da edebi zevki yansıtan topluma da hitap edecek sadeleştirme bazı çalışmaların yapılması gereklidir.
- 5) Klasik belâgatte sadece cümle ve tikel formlarla yetinilmektedir. Oysa ister yazınsal olsun ister sözlü olsun tümel aktarım yöntemleri bulunmaktadır. Belâgat bu açıdan eksik kalmaktadır.
- 6) Modern dünyada bir takım yeni edebi olgular bulunmaktadır. Belâgat alanının bu olgulardaki kullanım ve yansımaları açısından da ihyası gereklidir.
- 7) Belâgat sadece tabir/ifade etme ile ilgilenir. Başka bir ifade ile belâgat lafız tezyiniyle ilgilenir dolayısıyla mana ikinci planda kalır.
- 8) Belâgatin kelimeler ve fıkıhçıların problem alanına girmesi bu iki ilmin önermelerine birçok durumda doğrudan doğruya boyun eğmesine neden olmuştur. Bu da belâgati edebi zevkten yoksun bırakmıştır.⁵⁴

Bu alandaki çalışmalar geniş bir boyuta ulaşmıştır. Bu konuda ortaya atılan görüşlerin genelinde ortak nokta ise klasik belâgatin eleştirisine neden olan temel faktörün edebi zevk ve nakd/eleştiriden soyutlanmadır.⁵⁵

3. Ahmed eş-Şâyib ve Üslûb Adlı Eserinin Genel Özellikleri

Modernitenin etkisini gösterdiği dönemlerde Mısır, ihya hareketlerinin aktif olarak süre geldiği yerlerin başında gelmiştir. Yaşadığı dönem ve kaleme aldığı eserlerden anlaşıldığı kadarıyla Şâyib de bu hareketlerin etkisi altında kalmıştır. Hayatıyla ilgili pek fazla malumat bulunmamakla birlikte Şâyib'in Mısırın Menufiyye vilayetinde doğduğu hayatını Mısır'da sürdürdüğü ve Kahire'de vefat ettiği bilinmektedir. Edebiyatçı kimliği ağır basan Şâyib, 1918-1929 yılları arasında çeşitli düzeylerdeki okullarda öğretmenlik görevini ifa ettikten sonra Kahire üniversitesinde hocalık yapmıştır. Şâyib'in "Üsûlün-Nakdi'l-Edebî, Tarihu'n-Nekâid fi Şi'rî'l-'Arabî, Târihu's-Şi'r-Siyâsi ilâ Müntasîfî'l-Karnî's-Sâni" adlarıyla basılmış eserlerinin yanında bazı dergilerde yayınlanmış şiirleri bulunmaktadır.

Şâyib, "el-Üslûb" adlı eserini beş bölüme ayırmıştır. İlk bölümde belâgatin konumunu tespit etmeye çalışmış, bu bağlamda Arap dilinin genel özelliklerine değinmiştir. Arap dilinin geçirdiği değişim ve dönüşümler neticesinde mahalli ve fasih olmak üzere iki ana bölüme ayrıldığını belirtmiş, fasih Arapçanın edebiyata konu olduğunu dile getirmiştir. Yine Şâyib, fasih Arapçanın duygu, düşünce, hayal gücü ve aktarım üslûbu şeklindeki edebi unsurlara haiz olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶ Ayrıca bu bölümde önemli ölçüde edebi eleştiri geleneği üzerinde durmuş ve bu geleneğin belâgatin ortaya çıkmasında büyük oranda pay sahibi olduğunu dile getirmiştir.⁵⁷ Ardından edebi eleştiriyi bu fonksiyonuna rağmen belâgat

⁵⁴ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, Çev: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s. 137-139,142; Hüli, *Fennü'l-Kavl*, s. 10-11; Şâyib, *el-Üslûb*, s. 3-4.

⁵⁵ İhyâ hareketlerinin işlendiği başlıca eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Cabri Dumt, *el-Havâtiru'l-Hisân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Matbabatu'l-Hilâl, Mısır, 1313/1896; Abdullah 'Alâyîli, *Mukaddime li'd-Dersi'l-lugati'l-Arabi*, Matbabatu'l-'Asriyye, Beyrut, Tsz; Selamet Müsâ, *el-Belâgatu'l-'Asriyye ve'Lugati'l-'Arabîyye*, Müesestü'l-Hindâvi, Kahire, 2012; Muhammed Receb el-Beyûmî, *el-Beyâni'l-Kur'ânî*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire, 1391/1971; Mustafa Sâvi el-Cüveynî, *el-Belâgati'l-'Arabîye Te'sîl ve Tecdid*, Münşeâtü'l-Me'ârif, İskenderiye, 1405/1985.

⁵⁶ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 12-13.

⁵⁷ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 14.

ilminden şu şekilde ayırt etmiştir: “*Belâgat kaide ve kuralları ile bizim faydalı ve tesirli söz söylememizi sağlar. Edebi eleştiri ise sözdeki kuvvet ve güzelliği takdir etmeyi sağlayan genel ölçüler koyar.*”⁵⁸ Bu şekilde Şâyib aslında bu iki disiplinin aynı olgu ile ilgilendiğini dolayısıyla sözün etkili ve güzel olması noktasında, yardımlaşmalarına işaret etmiştir. Ayrıca Şâyib bu bölümde, klasik belâgat tanımını verip, bu tanımın amaç ve araç dengesi açısından edebiyatın tüm alanlarını kapsamadığını belirtmiştir.⁵⁹ İkinci bölümde ise Üslûb kavramı üzerinde durmaktadır. Bu kavramı tanımlarken İbn Haldun’dan önemli ölçüde istifade etmektedir. Üslûbun edebi ve ilmi olmak üzere ikiye ayrıldığına da vurguda bulunmaktadır.⁶⁰ Üçüncü bölümde de ilmi ve edebi üslûba detaylıca yer veren Şâyib, bu üslûbların aktarım türlerine yer vermiştir.⁶¹ Dördüncü bölümde ise üslûbun diğer unsurlarından olan kâtip ve hatibin rolüne değinmiştir.⁶² Beşinci bölümde ise Şâyib estetizm, sadelik, betimleme ve müzikal yapılar gibi üslûba güç katan eda şekillerine yer vermiştir.⁶³

3.1. Belâgatta Yeni Yöntem ve Üslûb

Ahmed Şâyib, Arap belâgatiyle ilgili yeni bir yöntem denemesinden bahsetmekte olup, bunu “el-Üslûb” adlı eserinde özetlediğini belirtmektedir. Şâyib “üslûb” diye nitelendirdiği bu yeni yöntemin gerekliliğini şu şekilde belirtmiştir: “*Arap belâgati ile ilgili teorik çalışmalar mütekaddimun âlimlerince “me’ânî”, “beyân” ve “bedî” alanlarıyla sonlandırılmıştır. Bu bağlamda onlar, “Me’ânî”de muttasıl veya munfasıl olması açısından cümleyi; “beyân” ve “bedî” de ise basit veya birleşik formları; mecâz, teşbih, kinâye, hüsn-ü talil, bir de bunlarla bağlantılı diğer konular açısından işlemişlerdir. Bu çalışmalar önemli olmakla birlikte Belâgat alanının asli ilkelerini yeteri kadar kapsamamaktadır. Çünkü İnşâ-i edebiyat sanatı, üslûb ve yöntem açısından aşama kaydetmiştir. Dolayısıyla bu kitapta, Arap belâgati için edebî hareketlerin ilmî ve inşâî olarak mecrasında ulaştığı son noktaya uyan yeni bir metot konması gerektiğine işaret ettik.*”⁶⁴ Bu ifadeleri ile Şâyib klasik belâgat yönteminin yeni edebiyat çalışmaları karşısında yetersiz kaldığını belirterek, belâgatin şiir ve özlü sözler yanında roman, hikâye vb. yeni yazınsal üsluplar da göz önüne alınarak yeniden ihya edilmesine değinmiştir.

Şâyib’in bu yeni yöntemle belâgati olgunlaştırmayı; ya da daha iddialı bir ifadeyle tekâmüle ulaştırmayı hedeflediğini klasik âlimlere dayanarak aktardığı “*Belâgat ilmi diğer ilimler gibi olgunlaşmamış ve pişmemiştir*”⁶⁵ ifadesinden anlamak mümkündür. Bu mülâhaza ile hareket eden Şâyib, belâgati iki ana bölüme ayırıp şunları dile getirmiştir: “*Biz belâgat alanını iki bölümde ele almayı uygun gördük. Bunlardan ilki üslûb bölümüdür. Bu bölüm harfleri, kelimeleri, cümleleri, formları, paragrafları ve ifadeleri kapsamaktadır. Öyle ki bu*

⁵⁸ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 15.

⁵⁹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 21.

⁶⁰ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 40,47, 50.

⁶¹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 56-93.

⁶² Şâyib, *el-Üslûb*, s. 121-157.

⁶³ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 175-202

⁶⁴ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 3.

⁶⁵ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 4.

bölüm, sesbilim, psikoloji, musiki ve üslûbu edebi bir form olarak destekleyen benzeri unsurlara dayanan detaylı bir çalışmayı esas almaktadır. Me'ânî, beyân ve bedî' ile ilgili konular da bu bölüm çerçevesinde değerlendirilmektedir. Belâgatin ikinci bölümü ise şiir, nesir, makale, hitabet, yazma, tartışma, betimleme, mersiye, öykü ve destan gibi dünya edebiyatına mal olmuş ve kaideleri tespit edilmiş olan edebi sanatları içermektedir. Bu alan belâgatin teorik boyutunda yer edinmemiş, ancak bu alana kısaca değinilmiştir.⁶⁶ Yeni bir yöntem arayışında olan Şâyib'in iddialı ifadeler kullanmakla birlikte yaptığı tanım ile edebiyat ve belâgat alanını da birleştirmeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Bu tanımlamada klasik anlamdaki belâgat sadece edebi formların dizilişi ve dizaynında yardımcı bir unsur görevini görmektedir.

3.2. Belâgatta "Muktezâ-i hâle Mutabakat" Sorunu

Şâyib belâgatin klasik tanımını da dile getirmeyi ihmal etmeyip, bu tanımı eleştirmekten geri durmamıştır. Söze belâgat kitaplarında sunulan "Belâgat istilâhî açıdan kelamın/sözün ve mütekellimin/konuşanın vafıdır. Sözün belîğ olması, muktezâ-ı hale uygun olmasıdır. Konuşanın belîğ, olması ise kastettiği manaya uygun belîğ ifadeler kurabilme yeteneğine/melekesine sahip olmasıdır" şeklindeki tanımın meşhur olduğunu belirterek başlamıştır. ⁶⁷ Ona göre bu tanım, her ne kadar modern dönemde batılı yazar John Farklın Genung tarafından dile getirilen "Belâgat, okuyan ya da dinleyenin ihtiyacına göre, konum ve duruma uygun söz söyleme sanatıdır" tarzındaki tanıma teorik olarak uymakta ise de; klasik belâgatta muktezâ-i hâlin tespiti ve ona uygunluğun belirlenmesinde kullanılan araçların bir de bu konuyla ilgili bilimlerin yeteri oranda olmayışı belâgatin bu yeni hususlar göz önüne alınarak yeniden ele alınmasını gerektirmektedir.⁶⁸ Bu konuyu detaylıca ele alan Şâyib, eleştirisine klasik dönem âlimlerinin mutabakatı nasıl anladıkları, mutabakatı ortaya çıkartmak için hangi araçları kullandıkları ve bunları gerçekleştirmek için hangi belâgat ilimlerini kullandıklarını içeren sorularla başlayıp şu aktarımlarda bulunmuştur: "Klasik dönem âlimlerinin bu konuyla ilgili çalışmalarının ulaştığı aşamadan baktığımız zaman; onların, zeki kişiye yönelik hitabın zekâ seviyesi düşük olandan, emin kişiye olan hitabın tereddütlü olandan, farklı olması gerektiğini dile getirdiklerini görürüz. Bu esas üzerine genellikle "mutabakat" olgusu idrak seviyesini güçlendirme üzerine inşa edilmektedir (yani mutabakatta idrak olgusu göz önüne alınmıştır). Bu konudaki araçlar ise cümle ve unsurlarında; haber, inşa, fasıl, vasıl, tarif, tenkir, zikir, hazf ile teşbih, mecaz ve kinaye gibi konulardaki ihtilaflarla ilgili tasarruflardır. Öyle ki bu tasarruflar cümle ve formu ile ilgili kısa ve eksik bir çalışmadan öteye geçememektedir. Bundan da şu üç sonuç çıkartılabilir:

- 1) Klasik çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla belâgatin amacı idrak kuvvesine yönelmek ve inkâr, şüphe, zekâ ya da donukluğuna binaen aklı, cüzi bir oranda ikna etmektir.

⁶⁶ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 3-4.

⁶⁷ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 19.

⁶⁸ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 20.

2) *Belâgatın araçları cümle formlarıdır –ki beyan ilmi ile bedi ilminin bir kısmında ele alınmıştır.- Bu bağlamda haberî ve inşâî cümle sadece bazı açılardan me‘ânî ilmi çerçevesinde işlenmiştir.*

3) *Klasik dönem âlimlerine göre me‘ânî ilmi, cümle alanındaki çalışmalarda kefil hükmündedir. Aynı şekilde beyan ilmi cümle formlarında kinâye, teşbih ve mecâz olgularını çalışma alanı olarak seçmiştir. Bedi‘ ilmini ise belâgatın merkezinde pek yeri olmayan ikinci bir unsur olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü bedi‘, kelâm/cümle ile dolaylı ilişkili olan seci‘, cinâs ve mukâbele gibi sözü güzelleştirmeye yarayan olguları çalışma alanı olarak seçmiştir.*

Belâgatın amacı göz önüne alındığında klasik anlayışta sadece “idrak” kuvvesi üzerinde durulduğu görülmektedir. Ancak kuvvey-i nefsiye sadece “idrak”la sınırlı değildir. Bunun yanında “tutku” ve “irade” kuvveleri de bulunmaktadır. Biz, Arap edebiyatının bu alanda yetersiz olduğunu dile getirmiyoruz. Bizim dile getirdiğimiz husus, teorik çalışmaların ulaştığı noktada bu nefsi mevhibelere yeterince yer verilmediğidir.

Kullanılan araçlar açısından konuya bakıldığında ise Arap dili cümle formları ile sınırlı değildir. Harf, kelime, ibare ve genel üsluplar ile şiir, nesir, hitabet, risalet, vasıf ve cedel gibi edebi sanatlarda bu dilin çerçevesindedir. Bu hususlar göz önüne alınarak muktezâ-i hâle mutabakatı anlayabilmemiz için onu amaç ve araç doğrultusunda; bir açıdan insan tabiatı ve mevhibeleri; diğer açıdan çeşitli edebi üslûb ve sanatlar üzerine inşa etmemiz gerekmektedir. Nitekim muktezâ-i hâle mutabakatın anlaşılmasında, psikoloji ilmi burada bize fayda sağlayabilir ve edebi eleştiri ile belâgata yardımcı olabilir.”⁶⁹ Aktarımlarından anlaşıldığı kadarıyla Şâyib’in belâgatın klasik anlamada özellikle akli melekelerden idrâk yetisiyle sınırlandırılmasının diğer duygusal ve akli olgulara yönelmediği için etki alanının kısıtlı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca kullanılan yöntemlerin insanı etkileme açısından cümleyle sınırlı kalması nedeniyle etki alanının daraldığını belirtmektedir. Yani ona göre muktazâ-i hâl idrak ile sınırlı değil, etkileme araçları da cümleden ibaret değildir. Bu bakış açısıyla Şâyib, amaç ve araç dengesini de göz önüne alıp günümüzdeki bazı sosyal bilimlerden de yardım alınarak muktezâ-i halin tespit edilebileceğini dile getirmiştir.

Şâyib, sadece kuru bir şekilde menfi anlamda tenkitler savurmamaktadır. Tespit ettiği noktalara alternatif çözümler sunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda “kuvvey-i idrâk”, “kuvvey-i infi‘âl/Duygusal kuvve” ve “kuvvey-i irâde” gibi nefsi kuvvelere uygun hitap şekillerini detaylıca işlemektedir. Şâyib’e göre “kuvvey-i idrâk” insanın düşünmesini, öğrenmesini, bilmesini, bağlantı kurmasını ve tahmin etmesini sağlayan kuvvedir. Bu kuvve kültürel yapısı ve tesir açısından sağlam kanıtlarla desteklenmiş makul hakikatlere muhtaçtır. Bu açıdan bu kuvveye hitap edecek kişinin dikkat etmesi gereken mutabakatın okuyucu ve dinleyiciye manaları anlama, idrak etme ve ikna olma imkânı sağlama olduğunu belirten Şâyib, bu kuvvenin genel itibarıyla ilim ehli ve felsefecilere hitap ettiğini belirtmiştir.

⁶⁹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 20-21.

Yine Şâyib, bu kuvveye uygun alan kelamın tarih, eleştirisi, bilimsel ve felsefe içerikli ilmi nesir (bilimsel yazılar) ya da genel anlamıyla edebi nesir olduğunu belirtmiştir.⁷⁰ *Kuvvey-i infî'âl/Duygusal kuvve* konusunun da insanda var olduğunu, muktezâ-i hâli tutturmaya çalışırken bu kuvvenin göz ardı edilemeyeceğine işaret eden Şâyib, bu konuda şunları ifade etmiştir: “İnsan bu kuvve ile hayal kurar ve hisseder. Bu kuvve daha çok gençler, bayanlar ve edebiyatçıların hayatına hükmeden bir olgudur. Güzel manzaralar, olaylar ve anılar bu kuvveyi harekete geçirir. Bu kuvveye yani duygulara yönelen kelâmın sadece hakikatleri benimsetmeyi hedeflememesi gerekir. Aksine his uyandırması ve hayalleri harekete geçirmesi gerekmektedir. İşte bu da betimleme parçaları, dertleşme mektupları, gazeller, kıymetli hikâyeler, etkili romanlar gibi duygusallığı artıran şiir ve mümtaz edebi nesirle olur.”⁷¹ Bu izahattan da anlaşıldığı kadarıyla Şâyib, muktezâ-i hâle daha geniş bir perspektifle bakılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre söz söylenirken kişinin psikolojik yapısı göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan edebi olguları da belâgat şemsiyesi altına almıştır. Bu yeni yönteme “üslûb” adını vermesinde de edebi üslupları belâgat alanına taşımalarının etkisi olduğunu ifade etmek mümkündür.

Bakış açısını geniş tutan Şâyib, “*kuvvey-i irâde*”nin muktezâ-i hâle yansıması konusunu da detaylı bir şekilde işlemiştir. Bu kuvveyi “*insanın inandığını uygulamaya geçirmesi sürecinde dayandığı ameli/uygulama kuvvesi*” olarak tanımlayan Şâyib, bu kuvveye yönelen sözün, hem anlaşılır hem de tesir edici olması gerektiğini, yani idrak ve vicdana hitap etmesi gerektiğini aktarmaktadır. Bu şekildeki hitabın, insanın bildiğini uygulamaya geçireceğini belirten Şâyib, bu ölçülerde muktezâ-i hâlin göz önüne alınmasıyla kişinin çalışma ve ahlakına tesir edeceğini dile getirmiştir. Şâyib’e göre bu kuvve genel itibarıyla maceracı ruhlara sahip olan kişilere mevhibe olarak verilmiştir. Yine Şâyib, bu aşamada ikna ve tesiri barındıran hitabın kullanılacak en uygun söz olduğunu dile getirmiştir.⁷²

Şâyib’e göre bu hususlar eşliğinde belâgatte mutabakat, insan psikolojisini ve farklı mevhibelerini kapsamaktadır. Aynı şekilde edebi sanatları da içine almaktadır. Bununla birlikte Şâyib hitapta zaman, mekân ve hitap türlerinin önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmiştir. Ona göre konuşan kişinin karşısındakini bir doktor titizliğinde tahlil edip, uygun olan ifadeleri seçmesi gerekmektedir. Seçilecek araçlar arasında ise bir komutan gibi zafere ulaştıran alan ve silahların iyi bilinmesi gerektiği benzetmesini yapmıştır.⁷³

Sonuç olarak Şâyib’in mutabakat noktasında eleştirdiği en temel noktayı iki ana başlıkta irdelemek mümkündür. Bunlardan ilki klasik belâgat anlayışında mutabakatın sadece kişinin idrak seviyesine sınırlandırılması bu anlamda duygu ve irade gibi mevhibelerin göz ardı edilmesidir. İkincisi ise kullanılan araçların yetersizliğidir. Şâyib bu ikinci noktada

⁷⁰ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 22. Ayrıca bkz: Yahya Suzan, “Hicri I. Yüzyılda Arap Şiirinde Gazel”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dergisi, 2009, c. 11, sy. 2, s. 128-129.

⁷¹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 22.

⁷² Şâyib, *el-Üslûb*, s. 22-23.

⁷³ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 23.

hem mutabakatın tespitinde hem de ifadeye yansımada yeni yöntemlerin devreye girmesinden yanadır. Ona göre bu aşamada mutabakatın tespitinde psikoloji gibi modern addedilebilecek ilmin ve edebi eleştiri geleneğinin devreye sokulması gerekmektedir. Bu açıdan kelimada mutabakat konusunda yeni bakış açıları geliştiren Şâyib, farklı disiplinlerden hareketle yeni bir yöntem oluşturma çabasıdadır. Ona göre psikoloji kişinin durumunu tespit aşamasında devreye girecek, edebi bağlamda aktarım üslupları da sözün ifadeye yansımada devreye girecektir.

3.3. Belâgatın Muhtevası

Klasik anlamdaki yaklaşım ve anlayışları eleştiriye tabi tutan Şâyib, bu tutumunu belâgatın konusu başlığı altında da sürdürmektedir. Belâgat iliminin konu itibariyle kelamın/sözün muktezâ-i hâle mutabakatı ile ilgilendiğini belirten Şâyib, bu açıdan bu ilimde “ne söyleneceği ve nasıl söyleneceği” gibi soruların daima önümüze çıktığını belirtmektedir. Şâyib’e göre ilk soruya verilen cevap, malzemesi, hayalleri, duyguları, fikirleri ve konuları açısından kelam-ı belîğ/beliğ söze özgü kuralları barındırır. İkinci soruya karşılık ise bu malzemelerin tabir edilmesi ve yerine getirilme yolları yani eda üslupları ile cevap verilir.⁷⁴ Bu sorular ve verilen cevaplardan hareketle Şâyib, konusu itibariyle belâgat ilminin “Üslûb” ve “Edebî sanatlar” olmak üzere iki bölüme ayrıldığını ifade etmiştir.⁷⁵

Şâyib belâgatın “Üslûb” adlı bölümde, uygulandığı takdirde, etkili, açık ve belîğ kelama ulaştıran kaide ve yöntemleri ele aldıklarını dile getirmiştir. Bu bölümde özellikleri, unsurları, malzemeleri ve musikileri itibariyle kelime, form, paragraf, cümle ve ibare gibi türleri ele aldıklarını dile getirmiştir. Şâyib’in bu bağlamdaki geleneği eleştirisi ise şu şekilde sürmektedir: “*Me’ânî ilmi genel itibariyle cümle alanı ile ilgilenmiştir. Beyân ve bedî’ ilimleri ise formları konu edinmiştir. Bu şekilde belâgat alanının ulaştığı mevki aktaran kitaplarda, diğer alanlar ihmal edilmiş bir vaziyette bırakılmıştır. Evet hiç şüphesiz “Sanâ’ateyn”, “Delâilu’l-İcâz” ve “Esrâru’l-Belağa” gibi ilk dönem eserlerde genel anlamıyla edebi açıdan ibarelerle/ ifadelerle ilgili kıymetli konuları bulmak mümkündür. Ancak bu aktarımlar düzensiz olup yeteri oranda değildir.*”⁷⁶

Edebî Sanatlar konusunda ise Şâyib, şunları ifade etmiştir: “*Biz burada, tercih edilmesi ve taksim edilmesi açısından kelam maddesini ve uygun olan bütün edebî türleri bir de bu türlerin roman, makale, betimleme, münazara ve tarihsel aktarım gibi kaidelerini ele almaya çalışmaktayız.*”⁷⁷ Yine Şâyib, Üslûb bahsinde, belâgatın yetersiz olduğunu düşündüğü gibi Edebî sanatlar açısından da belâgatın yetersiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre belâgat, bir bütünlüğü olmayan paragraflarla ya da âdâbü’l-bahs/araştırma yöntemleri ve münazara gibi bir bütünlük içerdiği halde edebî amaçlar barındırmayan konulara yönelmiştir. Bu aktarımlarından da anlaşıldığı gibi Şâyib’e göre klasik anlamda belâgat ulaştığı konum

⁷⁴ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 36.

⁷⁵ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 37.

⁷⁶ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 37.

⁷⁷ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 38.

itibariyle noksanlıklar barındırmaktadır. Bunların başında eda keyfiyeti ve yöntemi gelmektedir. Şâyib, bu eksikliği de üslûb ve edebi sanatlar ile özetle edebi alan ile belâgati mezc ederek kapatmaya çalışmaktadır.

3.4. Üslûbun Tanımı ve Muhtevası

"Üslûb" konusu, daha önce vurgulandığı gibi Şâyib'in belâgatin ihyası paradigmasında önemli oranda yer edinmektedir. Bu açıdan Şâyib, sadece çözüm önerileri sunmakla kalmamış "Üslûb" kavramının tanımı ve türleri özelinde de teferruatlı bilgiler sunmuştur. Bu konuda Şâyib, "Üslûb" dendiğinde insanlarda "*Cümle ve ibareler gibi kelimelerden oluşan lafzi unsurlar*" şeklinde bir çağrışım oluştuğunu bunun da edebi olarak doğru olmakla birlikte "Üslûb"un derinlik ve kapsamını yeteri oranda yansıtmadığını belirtmiştir. Ona göre bu olguyu, lafızlardan ibaret görmek yanlıştır. Lafzi unsurlar olarak görülen "Üslûb" lafzi/sözel dizaynın yanında konuşanın ya da yazarın zihninde düzenli bir şekilde yer edinmektedir.⁷⁸ Bu şekilde Şâyib, bahse konu olan olgunun sadece lafızlardan ya da lafızların belli bir şekle göre dizayn edilmesinden müteşekkil olmadığını aslında bu olgunun duygusal ya da psikolojik bir derinliğinin olduğunu ifade etmeye çalışmıştır. "Üslûb"un bu yönünü de "*Manevi Üslûb*" olarak ifade etmiştir. Ona göre asıl olan mana, ruh mesabesinde; lafız ise bir nevi bu ruha giydirilen ceset, bir diğer ifadeyle elbise mesabesindedir.⁷⁹

Şâyib, "Üslûb" kavramıyla ilgili bir diğer noktanın da altını çizmektedir. Şöyle ki gümümüzde bu kavram hemen her alanda kullanılmaktadır. Bu konu Şâyib'in de dikkatini çekmiş ve bu konuda şunları dile getirmiştir: "*İlim adamları, bu kavramı bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerini belirtmek için kullanır. Edebiyatçılar ise bunu, hikâyeleme, tartışma ve tanımlama gibi lafzi unsurlarda, mantiki olsun zorlama olsun fikirlerin aktarımında, güzel olsun çirkin olsun hayali olguları ifade etme yolunda kullanırlar. Aynı şekilde Musikişinaslar da melodi ve notaları, hissiyat ve hayalleri doğrultusunda dizayn etme yöntemleri için bu ifadeyi dile getirmektedirler. Ressamlarda ise üslûb renkleri oluşturma ve uyuşturma tarzını belirtmek için kullanılır.*"⁸⁰ Şâyib'in de değindiği gibi bu anlamıyla "Üslûb" çok genel olup tüm ifade biçem ve yöntemler için kullanılan bir kavramdır.

Şâyib, kavramı diğer dallardaki kullanımından ayırmak ve belâgat ile ilgili bir ıstılah olarak tanımını yapmak gayesiyle; lügat anlamından başlayıp çeşitli aktarımlarda bulunmuştur. Şâyib'in "Üslûb"un kavramsal analizi ile ilgili aktarımlarında İbn Haldun'un "*Biz burada şiir sanatı erbabınca üslûb kavramının hangi anlamda kullanıldığını zikredeceğiz. Onlara göre bu kavram, terkiplerin/ cümlelerin örüldüğü desenleri, başka bir ifadeyle terkiplerin döküldüğü kalıpları ifade etmektedir. Bu şekliyle üslûb, manayı ifade etmesi açısından kelamdan/ cümleden ki irab alanına giren bu olgudan farklıdır. Aynı şekilde bu şekliyle üslûb, belâgat ve beyân alanlarının vazifesinden olan terkinin özelliklerinden mananın kemalini ifade etmeden ayrılmaktadır. Yine üslûb, Arapların kullandığı gibi aruzun vazifesi olan vezinden ayrı*

⁷⁸ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 40.

⁷⁹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 40.

⁸⁰ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 40-41.

bir konumdadır. Bu üç ilim bahse konu olan bu şiirsel sanatın dışında kalmaktadır. Nitekim “Üslûb” özel terkipleri barındırması açısından külli terkiplerin zihinsel formlarını ifade etmektedir...” şeklindeki tanım ve değerlendirmeleri önemli ölçüde etkili olmuştur.⁸¹ Bu aktarımlar doğrultusunda Şâyib “üslûb” kavramını şu şekilde somutlaştırmaya çalışmıştır: “Burada bizim dikkatimizi çeken husus “Üslûb” kavramının geçmişten beri, edibin gönlünden geçenleri dilsel unsurlar ve ibarelerle başkasına aktarması ya da betimlemesine yarayan ifade etme, eda etme gibi özel şekilsel bir boyutu ifade etme yöntemi olarak görülmesidir. Bu güne kadar tedavülde olan tanım da budur. Genel anlamıyla edebi üslûb kavramının tanımı bu şekildedir. Ama eğer tanımı diğer bilim alanlarını kapsayacak şekilde genişletmek istersek “üslûb, ifade etme biçimidir” şeklinde bir ifadeyi kullanmak daha yerinde olacaktır. Çünkü diğer ilimlerde de mütehassısları tarafından bilinen malumatları aktarma yöntem ve teknikleri bulunmaktadır”⁸² ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Şâyib, klasik tanımı benimsemekle birlikte bu tanımın sadece edebi üslûba yönelik olduğunu belirtmiştir. Bu anlamıyla bahse konu kavram, ifade etme biçimi şeklinde ele alınırsa diğer bilim dalları için de kullanılabilir şekilde kavramın kullanım alanı genişleyecektir. Ancak tanımlamadan da anlaşıldığı kadarıyla edebi üslûbta edibin duygu dünyası etkili olmakla birlikte salt bilimsel bir kalıp bulunmamaktadır. Bilimsel alanlarda ise alanın mütehassıslarının kullandığı kalıplar bulunmakta, bu kalıplar kişilere göre değişmemektedir.

Şâyib’in aktarımlarından hareketle kısaca ifade edilecek olursa “Üslûb”, özel anlamıyla edebi alanda “kalem oynatanların imzası” gibidir. Edip, zihinsel altyapısından, hayal ve tasavvurundan hareketle dile getirdiği ifadeleri seçerken, sıralarken, bazı kıstaslar getirir, bu kıstasların yanında edebî ve belâğî sanatlardan da belirli ölçülerde yararlanır. Bu durumu adet haline getiren edibin ağzından dökülenler onu tanıtmaktadır. Bu aşamadan sonra artık edib, kendine özgü bir “Üslûb” edinmiş demektir. Ancak edebiyat alanı dışında kalan bilimlerde ise “Üslûb” olarak nitelendirilen kalıplar bilim alanına ait olup disiplinleri birbirinden ayırmaya yaramaktadır. Bu açıdan edebi ve ilmi üslûb birbirinden ayrılmaktadır.

3.5. Üslûbun Kısımları

“Üslûb”u manaların lafız suretinde aktarımı, başka bir ifadeyle fikirlerin ve hayallerin kelimeler düzen ve düzleminde dışa vurumu şeklinde aktaran Şâyib, bu kavramı işlevi itibarıyla daha önce de değinildiği gibi edebî ve ilmî olmak üzere iki ana kısma ayırmaktadır.⁸³ Bilimsel verilerin aktarımı için belirli tarz ve yöntemlerin var olduğunu belirten Şâyib, bunları “ilmi üslûb” olarak adlandırır. Ona göre “ilmi üslûb” un fikirler/malumatlar ve ibareler/kavramlar gibi iki ana unsuru bulunmaktadır. Aktarılan malumatlar duygulardan arınmış, salt bilgi

⁸¹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 42-43.

⁸² Şâyib, *el-Üslûb*, s. 44.

⁸³ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 46.

verici niteliktedir.⁸⁴ "Üslûbun diğer kısmı olan "edebî üslûb" ta ise düşünceler, formlar, duygular ve ibareler olmak üzere dört unsur öne çıkmaktadır.⁸⁵

Yine Şâyib Üslûbun bu iki kısmı arasındaki farkları şu maddelerle dile getirmeye devam etmiştir:

- 1) *İki üslûb arasındaki temel fark edebi üslûbta duygusal boyutun önemli ölçüde yer edinmesidir. İlmî üslûbta duygudan ziyade akli olgulara dayanan bilgiler ön plandadır. Bu türde duygudan eser yoktur. Bu doğrultuda ilmî üslûbu aklın dili, edebî üslûbu da duyguların dili olarak ifade etmek mümkündür.*
- 2) *İlmî üslûbta öğretme ve bilgi verme amacıyla gerçeklikleri aktarma hedeflenirken edebî üslûbta okuyucu veya dinleyicide duygusal çağrışım uyandırma hedeflenir.*
- 3) *İlmî üslûbta ibareler; tanımlar, araştırmalar ve nesnel bilgiler öne çıkarken, edebî üslûbta ibareler; genellemeler, görkemli, etkili ve güzel ifadeler öne çıkmaktadır.*
- 4) *İlmî üslûbta aklın nesnel boyutuna hitap eden sayısal veriler, anketler ve grafikler kullanılırken, edebî üslûbta duygulara hitap eden hayali formlar, ilgi uyandırıcı ifadeler ve müzikal bir yapı kullanılmaktadır.⁸⁶*

Bu üsluplar gözetilerek ele alınan konular ortak olsa da üslûblar farklı olduğu için iki farklı metin ortaya çıkmaktadır. Bir nevi ilmî üslûb ele alınan varlığın fiziksel özelliklerine yönelip onu nesnel verilerle ölçüp biçmeye ve muhabata aktarmaya çalışmaktadır. Edebî üslûbta ise aynı varlığın fiziğinin ötesine bir nevi ruhuna ya da başka bir ifadeyle manevi boyutuna dokunulmaktadır. Bu türde de nesnel veriler yerine içten gelen öznel duygular hâkimdir. Dolayısıyla aynı konuda iki farklı metin tezahür etmektedir.

Yine Şâyib'in "Üslûb"un taksiminde konu ve yazar eksenli bir ayrıma başvurması göze çarpan bir diğer husustur.⁸⁷ Ona göre edebî üslûb, konu eksenli olarak şiir ve nesir ana başlıklarının altında ele alınmalıdır. Bu aşamada Şâyib'in bazı konularda eleştiriye mazhar olan ifadeleri dikkati çekmektedir. Şöyle ki belli üsluplar barındırmakla birlikte şiir ve nesir birer edebî türdür.⁸⁸ Bunlar genel geçer kalıplar haline gelmiştir. Dolayısıyla bunları edebî üslûbun alt başlığı olarak göstermek yerine edebî üslûbun icra edildiği alanlar olarak belirtmek daha yerinde olacaktır. Ayrıca nesir ve şiir türünde betimleme, tartışma, kafiye ve aruz gibi çeşitli anlatım yöntemleri bulunmaktadır. Bu da Şâyib'in daha önce belirttiği ilmî üslûbla paralellik göstermektedir. Yani bu kaideler ilmî üsluptaki ıstılahlar konumundadır. Bu aşamada şiir ve nesri kullanan yazarların tek ayrıldıkları noktalar kendine özgü üslupları, yani yaklaşımlarıdır. Dolayısıyla müellifin şiir ve nesri edebî üslûbun alt başlığı altında zikretmesi yerine edebî üslûbun bu türlerde icra edildiğini belirtmesi daha isabetli olacaktır.

⁸⁴ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 51-56.

⁸⁵ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 52.

⁸⁶ Şâyib, *el-Üslûb*, s.59-60.

⁸⁷ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 54.

⁸⁸ Yahya Suzan, *Arap Şiirinde Hiciv*, Aybil Yayınları, Konya, 2012, s. 40.

Bu şekilde ilmi ve edebi üslûb ayrımındaki yaklaşımı üslûb için dile getirdiği tanımlamalarla uyum sağlayacaktı.

Sonuç

Modernizmin etkisini hissettirdiği dönemde İslami ilimlerde ihya arayışları baş göstermiştir. Yaşanan küresel değişim ve bu değişimin yansımaları Mısır'da bu anlamda bir hareketliliğe neden olmuştur. Bu hareketliliğe canlı bir şekilde müşahede eden Şâyib, belâgat alanına yeni bir soluk katmayı hedefleyen “*el-Üslûb Dirâsetün Belâgiyetün Tahlîliyetun li Üsûli'l-Esâlibi'l-Edebiyeti*” adlı eserinde, önemli konulara temas etmiştir. Özellikle dinleyicinin durumunun tespitinde psikoloji vb. ilimlerin verilerinden yararlanma, hikâye, roman vb. anlatım üsluplarını da belâgatin hizmetine sunmak gibi hususlarda yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Ancak bazı konuları tam anlamıyla netleştirememiştir. Şöyle ki her ilim diğer ilimlerin verilerini kullanma gereksinimini duymaktadır. Ancak bu durum, diğer ilimleri bu ilmin bir parçası olarak algılama anlamına gelmemektedir. Bu açıdan edebi eleştiri ve psikoloji gibi ilimler belâgata veriler sunmaktadır. Belâgat ile ilgili tanımlar ve araçlar efradına cami ve ağıyarınamani bir şekilde belirtilmiştir. Bu husus göz önüne alınmadığı takdirde diğer ilimlerin tümünü belâgat başlığı altında değerlendirmek mümkün olacaktır. Nitekim bu husus diğer ilimlerin tümünde de geçerlidir. Bu açıdan Şâyib'in yeni bir tanım denemesinden ziyade “Üslûb” başlığı altında yeni bir yöneme vurgu yapmasının daha isabetli olacağı kanaatine ulaşılmıştır. Bir diğer husus ise muktezâ-i hâle mutabakatın göz önüne alındığı bir durumda mesajın tam anlamıyla iletiminin nasıl sağlanacağı hususu da göz ardı edilmiştir. Yani mutabakata dikkat etme endişesiyle aktarılan mesajın mefhumu arasındaki denge nasıl sağlanacaktır? Ya da mefhum kırılıp örtülecek midir? Böyle yapıldığı zaman aktarım yapılmakla birlikte mesaja ihanet edilmeyecek midir? vb. sorulara da yanıt aranmamıştır. Nitekim bu konular modern dünyada daha çok yer edinmektedir.

Şâyib'in belâgatin ihyasına yönelik çabası takdire şayandır. Ancak belâgatin sadece cümleye yönelmesinden hareketle klasik belâgat alanına yönelttiği yoğun eleştiriler yersiz görünmektedir. İster sözel olsun ister yazınsal olsun tüm edebi türlerde söz, genel anlamıyla cümle, temel konumdadır. Başka bir ifadeyle maddede atom yapısı neyse edebi türlerde de cümle o derece önemlidir. Yani edebi türler cümleye dayanmaktadır. Dolayısıyla belâgatin cümleye yönelmesi doğal olduğu kadar elzemdir. Cümle dizayn edilmeden genel anlamıyla yazınsal türler inşa edilemez. Bu açıdan klasik yaklaşım tam anlamıyla yerindedir. Burada Şâyib'in ortaya çıkan roman, eleştiri, tartışma vb. modern anlamdaki edebi türleri belâgat şemsiyesi altına alma gayesi göze çarpmaktadır. Oysa belâgat edebi olsun olmasın yazınsal veya sözel formlarda eda etme biçimidir. Belâgat sözlü geleneğin ürünüdür ama zamanla yazınsal metinlere uygulanmaya başlamıştır. Dolayısıyla duygular en iyi sözlü gelenekte ifade edilir. Edebi türlerde de duygu ve hayal gibi çeşitli olgular öne çıkmaktadır. Bu olgular bu edebi eserin muhtevası ile ilgiliyken belâğat olan edip, belâgat verilerinden yararlanarak hayal dünyasının penceresinden efkârını yansıtabilmektedir. Bu durumda iki alan birbirine destek olmakla birlikte farklı zeminlerde bulunmaktadırlar. Nitekim Şâyib eserinde yer yer belâgatin

eda keyfiyetine yönelik bir ilim olduğunu vurgulayıp cümlelerin önemini dile getirmeyi de ihmal etmemiştir.⁸⁹

Bunların yanında Şâyib'in klasik belâgat anlayışına yönelttiği eleştirilerde önemli ölçüde haklı olduğu noktalar bulunmaktadır. Nitekim belâgatin sadece idrak kuvvesine yönelip insanı bir bütün olarak ele almayı ve bu doğrultuda çeşitli yöntemler geliştirememesi onu nahvin ana konularından olan mûsned ve mûsnedu ileyi ya da teşbih ve mecaz vb. kısıtlı alanlara hapsedmiştir. Bu bağlamda Şâyib'in öne sürdüğü psikoloji ve musiki gibi ilimlerden yararlanıp kişinin anlam ve duygu dünyasına hitap edecek yeni yöntemler gerekmektedir. Ayrıca sosyal bazdaki değişimleri tanımlayabilmek için sosyoloji ve sosyal psikolojiye yönelik analizleri de bu ilmin kullanım alanına sunmakta önemli ölçüde Şâyib'in de değindiği gibi, yeni yöntem oluşturmada etkili olacaktır. Ancak Şâyib'in bunların yanında adeta edebiyat alanı ile belâgat alanını mezcutme çabasını yansıtan "Üslûb" paradigması edebiyat alanına ait olguları aktarmakla sınırlı kalmıştır. Nitekim "Üslûb" edebiyat alanında yazarın adeta kimliği niteliğinde olup aktarımları dizayn etme yöntemidir. Ayrıca geçmişten günümüze yazar/edip bu dizayn aşamasında belâgatten yararlanmaktadır. Son olarak şunları ifade etmek mümkündür. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında Şâyib, İslâm dünyasında modernizm rüzgârlarının estiği bir dönemde belâgat alanında yeni bir kapı açmaya çalışmıştır. Şâyib'in bu çabası önemli olmakla birlikte çeşitli eksiklikler barındırmaktadır.

Kaynakça

- Abdûlgani, Eymen Emin, *el-Kâfi fi'l-Belâga*, Dârau't-Tevkifiyye, Kâhire, Tsz.
- Abdurabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülisi, *el-İkdu'l-Ferid*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Tsz.
- Akçay, Halil, *Endülüs'ü Edip ve Şair İbn Zeydün ve Divânı*, Seyda Yay., Diyarbakır, 2018.
- 'Alâyilî, Abdullah, *Mukaddime li'd-Dersi'l-lugati'l-Arabi*, Matbabatu'l-'Asriyye, Beyrut, Tsz.
- Albayrak, İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar*, Ensar Yay., İstanbul, 2010.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *es-Sanâ'ateyn*, Thk., Ali Muhammed el-Becâvi-Muhammed Ebû Fadl İbrahim, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Tsz.
- Bakillânî, Ebu Bekr Muhammed b. Tayib b. Muhammed b. Ca'fer b. Kasım, *İcâzu'l-Kur'an*, Thk., Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, Tsz.
- el-Begavi, Hüseyin b. Mes'ud, *Şerhu's-Sünne*, Thk., Şuayb el-Arnâvut-Muhammed Zehir Şaviş, el-Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1403/1983.
- el-Beyûmî, Muhammed Receb, *el-Beyânü'l-Kur'ânî*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire, 1391/1971.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Tarihi*, Rağbet Yay., İstanbul, 2018.
- Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, Çev: Burhan Köroğlu-Hasan Hacak-Ekrem Demirli, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000.

⁸⁹ Şâyib, *el-Üslûb*, s. 104, 108, 109, 176.

- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Thk., Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, Tsz.
- el-Cüveynî, Mustafa Sâvî, *el-Belâgatü'l-'Arabiye Tesîl ve Tecdîd*, Münşeâtü'l-Me'âif, İskenderiye, 1405/1985.
- el-Cürcânî, Ebû Bekr Abdukâhir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilu'l-İ'câz*, Thk., Muhammed et-Tancî, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1415/1995.
- Divelekci, Celalettin, *"Tarihsel Süreç İçerisinde Üslûba İlişkin Tanım Çabaları ve Bir Tanım Denemesi I"*, AÜİFD, Sy. II.
- Dumt, Cabri, *el-Havâtiru'l-Hisân fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Matbabatu'l-Hilâl, Mısır, 1313/1896.
- Durmuş, İsmail, *"Üslûp"*, DİA., İstanbul, 2012.
- el-Ferâhidî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbü'l-Ayn*, Thk. Mehmed Mehdi Mahzumî-İbrâhîm Sâmirâi, Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, Tsz.
- Hânî, Ali Hâcî, *"el-Üslûb ve'l-Üslûbiye ve 'Anâsıru'l-Üslûbi'l-Edebî min Menzûri'l-Kur'ânî'l-Kerîm"*, İzâatu'n-Nakdiye, 1971/1391, sy. 8.
- Hashemi, M. Mansur, *İslami Entelektüalizm Ali Şeriatî'den Mustafa Melikayn'a*, Çev: Abuzer Dişkaya, Mana Yay., İstanbul, 2016.
- el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhîru'l-Belaga*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, Tsz.
- el-Hülî, Emîn, Menâhîcu't-Tecdid fi'n-Nahvi ve'l-Belâgati ve't-Tefsiri ve'l-Edeb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1380/1961.
- el-Hülî, Emîn, *Fennü'l-Kavl*, Dâru'l-Kutûbi'l-Mısriyye, Kahire, 1412/1992.
- Hüseyn, Abdulkadir, *el-Muhteseru fi Tarihi'l-Belaga*, Daru Garib, Kahire, 1422/2001.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyyâ, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, Thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fıkr, Beyrut-Lübnan, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, Tsz.
- İbn Nâzır, Bedreddin İbn Malik, *el-Misbâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, Thk., Hüsnî Abdulcelil Yûsuf, Mektebetu'l-Adab ve Metbatauha, Tsz.
- Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Yedi Gece Kitapları, İstanbul, 2001.
- el-Kazvîni, Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed, *el-İdâh fi 'Ulûmi'l-Belega*, Thk., Behîc Ğazâvî, Dâru İhyai'l-'Ulum, Beyrut, 1419/1998.
- Keskin, Mustafa, *"Kur'an'ın İ'câzına Dair İlimler ve Sekkâki'nin 'Miftâhu'l-'Ulûm' Adlı Eserinin Tahlili"*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, c. 3, sy. 4.
- Kılıç, Hulusi, *"Belâgat"*, DİA., İstanbul, 1992.
- Kırkız, Mustafa, *Arap Belâgat İlminin Tarihi, ve Gelişim Aşamaları*, Beyan Yay., İstanbul, 2014.
- Kırkız, Mustafa, *"Araplarda İlk Belâgat Kıvılcıkları"*, Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Elazığ, 2016.
- Kızıklı, Zafer, *"Arap Dili Belâgat Bilimine Kurumsal Bir Yaklaşım"*, İslâmî Araştırmalar, 2013, c. 24, sy. 1.
- el-Menâvî, Muhammed Abdurrauf, *et-Tevkîf 'alâ Mühimmâti't-Te'ârîf*, Thk., Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Dâru'l-Fıkr, Dımaşk, 1410/1990.

- el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiye*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1416/1996.
- Mubârek, Mâzin, *el-Mucez fi Tarihi'l-Belaga*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Tsz.
- Mûsâ, Selamet, *el-Belâgatu'l-'Asriyye ve'Lugati'l-'Arabiyye*, Müesestü'l-Hindâvî, Kahire, 2012.
- Nidâ, Münîr Muhammed Halîl, *et-Tecdîd fî 'Ulûmi'l-Belâga fî 'Asri'l-Hadîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Melik Abdu'l-Aziz Üniversitesi, Mekke, Tsz.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *Nihayetu'l-İcaz fi Dirayeti'l-'İcaz*, Thk., Nasrullah Hacımüftüoğlu, Daru's-Sadr, Beyrut, 1424/2004.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir, *Muhtâru's-Sihâh*, Mektebetü'l-Lübnân, Beyrut, 1406/1986.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâleddin, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, Thk. Fuâd Alî Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1418/1998.
- Suzan, Yahya, Arap Şiirinde Hiciv, Aybil Yayınları, Konya, 2012.
- Suzan, Yahya, "Hicri I. Yüzyılda Arap Şiirinde Gazel", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2009, c. 11, sy. 2.
- Şâyib, Ahmed, *el-Üslûb Dirâsetün Belâgiyetün Tahliiyetun li Usûli'l-Esâlibi'l-Edebiyeti*, Mektebetu'n-Nehdetü'l-Misriye, Kahire, 1411/1991.
- Şimşek, Şahin, Arap Belâgatinde Yenilikçi Yaklaşımlar (Emin El-Hûlî Örneği), Fecr Yayınları, Ankara: 2020.
- Şimşek, Şahin, *Arap Gramerinin Kolaylaştırılması Bağlamında Yenilikçilik Hareketleri ve Arapça Öğretimine Etkileri*, İlahiyat Yay., Anakara, 2019.
- Şimşek, Şahin, "Modern Dönemde Pratik ve Pedagojik Olarak Arap Gramerini Kolaylaştırma Çalışmaları", AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018, c. 6, sy. 11.
- Tekin, Ahmet, *Kur'an'ın Dilbilimsel Yönü Vâhidi'nin el-Basit Adlı Tefsiri Bağlamında*, İlahiyat Yay., Ankara, 2018.
- Yalar, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Emin Yay., Bursa, 2009.
- Zeydân, Corcî, *Târihi'l-Âdâbi'l-'Arabiyye*, Müesestü'l-Hindâvî, Kahire, Tsz.
- Zeyyât, Ahmed Hasan, *Difâ'ün 'ani'l-Belâga*, 'Âlemi'l-Kutûb, Kahire, 1387/1967.

RHETORICAL ELEVATION IN AHMED EŞ-ŞÂYIB'S WORK, "EL-USLÛB" (THE STYLE)

Abstract

Rhetoric, which was considered as the identity of the Arab society and which effectively used the power and influence of expressions, has had a remarkable place in society since the past. The poets, who were favored by the community during the festivals, where poets and orators were competed before Islam, were occasionally perceived as individuals with extraordinary powers. Furthermore, the Qur'an addressed the society, to which it descended, with rhetoric-laden expressions that were later embedded in the codes of that society and rendered them incapacitated. Thus, rhetoric, specific to a certain society, navigated to a novel phase due to the universal dimension of the Qur'an and the widespread admittance to Islam. During this phase, rhetoric was represented through laconic connotations. The interest of the Islamic societies towards the Qur'an resulted with a tendency towards the Qur'an based sciences. Rhetoric received certain share from such courtesy and was adopted as a research domain by several prominent Islamic scholars. During this phase, rhetoric adopted a written and normative structure, departing from the oral structure. Subsequently, for a long period, rhetoric comprised literary forms such as commentaries, annotations and abstracts in compiled works. Such focus of rhetoric did not raise much criticism in early periods and in the middle ages. However the block, defined as the west, created a new balance of power in the world, namely modernism, through economic strength, economic domination of other societies and through socio-cultural influences on other societies, thus, the scientific and cultural background of these societies started to receive both national and international criticism. During this period, most Muslims, especially those in Egypt, focused on finding solutions to such situation. Two main methods emerged from the endeavor to find a solution, where, first approach focused on embracing the cultural and scientific background since neglecting such values would result in underdevelopment and the second approach was based on revising and elevating the cultural and scientific background. During the process, rhetoric received certain share from these ongoing debates. The criticism towards rhetoric included the aspects of dullness, being limited to substantial and complex subjects that are specific to those with a certain scientific background, becoming stagnant due to the effect of sciences such as philosophy, theology and logic, and it was also criticized for failing to adopt a holistic approach towards literary phenomena of the modern period, since it only focused on atomic sentence forms. Given the scope above, Ahmed eş-Şâyib, who lived in Egypt, where such debates were experienced fervently, compiled the work "el-Üslûb" (The Style) with the aim to address such and similar considerations and to create a novel approach in the disciplinary domain of rhetoric. The present study takes the abovementioned discussions into consideration and examines the elevation movement in rhetoric through Ahmed eş-Şâyib's perspective.

Keywords: Rhetoric, Elevation, Ahmed eş-Şâyib, Style.